

Milan Ristović

Pokušaj konstruisanja "nove tradicije" i "nacionalni mit" : Milan Nedić i "vlada nacionalnog spasa" 1941-1944. godine

Abstrakt: Domaća kolaboracionistička administracija u Srbiji svojom propagandnom delatnošću i prosvetnom politikom tokom Drugog svetskog rata pokušavala je da „redukovana“ i „ideološki pročišćena“ nacionalni mit i istorijsku tradiciju instrumentalizuje i uklopi ih u dozvoljene ideološke okvire, nametnute okupacionom politikom, i shvatanjima onog kruga političkih ličnosti okupljenih oko D. Ljotića i „vlade narodnog spasa“ Milana Nedića.

Ključne reči: Drugi svetski rat, okupacija, Srbija, kolaboracija, nacionalni mit, ideologija

Pored napora njegovih ratnih saradnika i sledbenika kao i njihovih posleratnih epigona, da dokažu „originalnost“ Nedićevih ideja, za njega se ne može reći da je u pravom smislu reči bio autentični ideolog. Ovaj vojnik od karijere radije je sebe smatrao političarem iz nužde. Prihvatanje položaja predsednika kolaboracionističke vlade krajem avgusta 1941, Nedić je tumačio kao „izbor Sudbine“.¹ Kako je isticao (u govoru 4. dec. 1942), u najtežoj istorijskoj situaciji je „...skočio (sam) i prihvatio srpski barjak, bačen u zapećak, podigao ga visoko i pozvao vas, sve dobre Srbe, pod njega“. Sebe je upoređivao sa knezom Lazarom, simbolom samožrtvovanja, nekoga ko je svesno izabrao nebesko carstvo, pa je i Nedić, po analogiji, sebe video kao „žrtvu za narodni interes“.²

U formiranju svog političkog programa i "ideologije" Nedić je svoje dotadašnje političke ultrakonzervativno i nacionalističko opredeljenje izmešao sa elementima shvatanja Ljotićevog kruga. Ideje koje je iznosio u svojim govorima i "poslanicama", ponavljali su, u isto vreme, i njegovi najbliži saradnici i propagandisti; pored Dimitrija Ljotića, tu je novinar Stanislav Krakov urednik nedeljnika "Srpski narod",³ takođe člana "Zbora", profesor Velibor Jonić, Nedićev ministar prosvete i vera, bivši

¹M. Đ. Nedić, *Život, govori, saslušanja*, prir. Ađelka Cvijić/ Milenko Vasović, Beograd, 1991 (dalje: M. Nedić, *Govori*), , Reči zarobljenicima, 14. mart 1942, 52.

²M. Đ. Nedić, *Govori*, "Druga poruka seljacima", 18. jan. 1942., 38. Na ovome i danas posebno insistiraju njegovi branioci.

³ Obojica su bili u rodbinskim vezama sa Nedićem

diplomata Miroslav Spalajković i nekolicina drugih, sličnog ideološkog profila. Može se pretpostaviti da je upravo S. Krakov (kreator njegove propagande) bio - ako ne *ghost -writer-* onda "koautor" brojnih Nedićevih "poslanica srpskom narodu".⁴

Berlinu je Nedićev staromodni ultrakonzervativni nacionalizam smetao u toj meri, da ga je u vreme njegove smene sa mesta ministra vojnog 1940. i nemačka štampa optuživala da je *personifikacija srpskog šovinizma i protivnik zbliženja Jugoslavije za silama Osovine(!)*.⁵ On će zbog svog "velikosrpskog nacionalizma" i tokom rata stalno biti sumnjiv i teran da stalno dokazuje svoju lojalnost. Hermann Neubacher, nemački opunomoćenik za Jugoistok je pokušavao je u leto 1944. da objasni Hitleru, kako je Nedić, „Srbin konzervativnih shvatanja, jedan srpski junker“ (*ein Serbe konservativer Pragung, ein serbischer Junker*). On je bio potpuno različit od „zapadnjaka Stojadinovića“ (koji je ostavio dobar utisak na Hitlera), koji je studirao u Minhenu i u Bavarskoj sticao prva poslovna iskustva, gde je takođe, „...perfektno naučio da pije pivo i koji se zbog toga kreće po Nemačkoj kao jedan Nemač!“ (*der hat in Munchen studiert, in Bayern als Referendar praktiziert, perfekt Bier trinken gelernt und kann sich dacher in Deutschland wie ein Deutscher bewegen!*).⁶

Pokušaj „novog čitanja“ tradicije

Celokupnu tradiciju, nacionalni mitove, istorijsko nasleđe, tokom vladavine okupacionog režima i kolaboracionističke vlade (kako one "Komesarske" Milana Aćimovica tako i "vlade narodnog spasa" Milana Nedica) trebalo je podvrgnuti nasilnom procesu ideološko-propagandnog glajhšaltovanja. Ovaj proces je tumačen kao "novo čitanje" tradicije, koje je usklađeno sa duhom "Nove Evrope". To je bio koliko nasilan toliko i nespretan pokušaj "novog ideološkog "kalemljenja" na staru nacionalnu tradiciju. Ideolozi Nedićevog režima radili su na "konstrukciji" "nove tradicije", koja bi bila u skladu sa (budućim) položajem Srbije u "novom evropskom poretku" pod čvrstim nemačkim vođstvom. To je dalo paradoksalne proizvode, koji su trebali da budu "dokaz" da je sve ono što je do 1941. godine važno za neprikosnovenu historiografsku činjenicu - bilo proizvod zlonamernog izvrta i falsifikovanja nacionalne tradicije, prošlosti i nacionalnog duha. Tragovi ovakvog shvatanja nalaze se u nekim tekstovima objavljenim pred rat u štampi i brošurama Ljotićevog "Zbora".

⁴ Stanislav Krakov, 1895-1968. Bio je 1941-1944. urednik listova : "Novo vreme", "Obnova", "Zapisi". Pisao je za publikacije "Zbora", kao što je "Naša borba"; Nebojša Berec, *O heroju ili ko je bio Stanislav Krakov*, u: S. Krakov, *M. Nedić*, 499-502.

⁵S. Krakov, n.d., 138, citira "Frankfurter Allgemeine Zeitung" od 8. nov. 1940.

⁶Hermann Neubacher, *Sonder-Auftrag Sudost, 1940-1945*.

Posebno mesto u ovoj propagandnoj kampanji dobilo je isticanje "vekovne harmonične veze", kulturne i političke Srba s Nemcima. Problemi sa tumačenjem Prvog svetskog rata, i sličnim dokazima drugačijeg istorijskog iskustva jednostavno su gurani u stranu i o njima nije bilo reči.⁷

Nedić je posle 1941. radikalno promenu svoje je stavove o mestu i ulozi srpskog naroda u I svetskom ratu, odnosu saveznika prema Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji, spoljnopolitičkom položaju jugoslovenske države koje je izneo u svoje dve knjige, objavljene 1932 i 1939. godine.⁸

U njima je i njegov tadašnji "nacionalni credo" (koji je Stanislav Krakov, nazvao "nacionalnim testamentom srpskom narodu... viteškom seljačkom narodu čija se reč nikada ne čuje, ali čija se velika dela uvek vide".)⁹ Nedić je 1937. pisao (što će kasnije njegove apologete koristiti kao dokaz o njegovoj nesklonosti diktaturi i autoritarnosti), da je pobeda srpskog naroda nad ratnim iskušenjima "uspeh njegovog demokratskog duha...koji je čuvao i gajio...čitavo jedno stoleće". On je tada o srpskoj državi govorio kao o "demokratskoj organizaciji", u kojoj je bio "brat uz brata" i u kojoj je "njena najveća tekovina (bila) njena narodna vojska". Srpski narod je "u svojoj nesreći bio velik", "... od postanka svoga borac za pravo, junak za slavu".¹⁰

Svoju retorsku figuru o demokratskom duhu srpskog seljaka i demokratskoj seljačkoj državi 1941. godine zamenio insistiranjem na "izvornom konzervativizmu" i poštovanjem, po svojoj suštini, nedemokratskog principa oličenog u idealizovanom modelu seoske zadruge. Ustanovljenje svog ličnog kulta, videće kao "izraz narodne volje", a u svoje poruke Nedić će uvesti tokom rata i pojam rase. Ovaj pre retorički nego suštinski "zaokret" poklopiće se sa nekim propagandno-žideološkim shvatanjima Ljotičeve grupe o karakteru srpske države, društva, istorijske tradicije.

Milosav Vasiljević, jedan od glavnih ideologa "Zbora i tvorac varijante "organske sociologije", u političkim pokretima i borbama za oslobođenje u XIX veku, u kojoj su glavnu ulogu imali seljaci kao daleko najbrojniji socijalni sloj, nije video kao izraz demokratskog duha. Po njemu 1804, u vreme I srpskog ustanka ("srpske revolucije", kako je zove Ranke), "ideje demokratije nisu imale ništa sa shvatanjima našeg naroda. *Princip domačinstva*, princip poštovanja jedne volje u prirodi (Bog), u državi (Vožd, Knez ili Kralj) i u porodici (otac) prožimao je naš narodni život. Zbog toga je naš narod bio čvrsta duhovna zajednica". On je tvrdio kako "naš narod pre svega u društvu vidi potpunu hijerarhiju".¹¹

⁷S. zb. B. Bogdanović, "Veze Srba i Nemaca u prošlosti", *Srpski narod*, br, 17, 8. Maj 1943.

⁸Milan Đ. Nedić, *Srpska vojska i Solunska ofanziva*, Skoplje, 1932; Armijski đeneral Milan . Nedić, *Srpska vojska na albanskoj golgoti*", Beograd, 1937. Takođe : S. Krakov, *General Milan Nedić, knjiga prva: Na oštrici noža*, Beograd, 1995, 68-80.

⁹S. Krakov, n.,d. 71.

¹⁰ S. Krakov, n.d. 76-79.

¹¹ M. Vasiljević, "Sociološko u srpskoj narodnoj književnosti" ; Dr. D. Subotić, *Organska misao...*,126.; isti, „Sociološka shvatanja srpskog naroda“, 134, isto.

Selo i seljaci su elementarna snaga, "prirodni princip", pa se moraju vladati po prirodnim zakonima. Kao uslov za preporod Srbije Nedić je video "reagrarizaciju" i povratak zemlji svih onih koji su sa nje otišli u gradove - "na nagovor političara i fabričkih agenata".¹²

Velibor Jonić, ministar prosvete u jesen 1942. je posebno podvukao svoj "kulturnopesimistički odnos" prema vrednostima moderne, gradske, zapadne civilizacije. Jonić je smatrao, da je za Srbiju "velika tragedija" jer je u dodir sa Evropom došla u najosetljivijem trenutku – u vreme Francuske revolucije, kad "preovlađuju materijalistička shvatanja".¹³

Tako je srpsko gradsko stanovništvo, posebno onaj njegov manji, najuticajniiji i najistaknutiji deo koji možemo obeležiti pojmom „građanstvo“, dospelo visoko na listi „sumnjivih i nepouzdanih“-s različitim ideološkim, političkim ili „nacionalnim“ pretekstom: kod nemačkih okupacionih vlasti, domaćih kolaboracionista, komunista i nacionalista okupljenih oko pokreta Draže Mihailovića.

Krivica za "izvitoperavanje" srpskih gradova stavljana je na dušu i jugoslovenskoj državi. Njenim stvaranjem "...srpski narod napušta svetosavsko shvatanje života". U novoj državi „...vlada jedan krajnje materijalistički duh“, i u takvoj sredini je "sve...težnje apsorbovala težnja za novcem, za položajem". Tako je "Beograd...postao kao neka Nova Amerika. U njemu se običan radnik pretvarao za kratko vreme u kapitalistu. Kapitalizam u krizi na zapadu cvetao je u Jugoslaviji", u kojoj su "prekonoć nicala nova bogatstva, rađale se nove kapitaliste". U isto vreme nastaju i "mnogobrojni klubovi i lože koje imaju za zadatak da svojim članovima omoguće postizanje njihovih ciljeva, tj. položaja i bogatstva". Zbog toga, u suprotnosti sa svetosavskim duhom "nije samo marksizam nego i liberalno-demokratski kapitalizam".¹⁴ Kroz škole i kroz druge političke organizacije „mi moramo uspostaviti svetosavski duh“, kao osnovu nacionalnog preporoda: "Srbija mora prestati da bude Nova Amerika. Time će se ona osloboditi svih neželjenih štetnih elementa koji su došli radi pljačke, radi brzog i lakog bogaćenja".¹⁵

Uklanjanje pogubnih „stranih uticaja“, u širokom rasponu od komunizma do kapitalizma, treba da dovede do iskonskog, „organskog“, „jedinstva nacije“, kroz povratak idealizovanom, mitskom,

¹² Nedić, *Govori*, "Ne napuštajte selo i gradove", 10. maja 1942., 63-65.

¹³ Insistiranje Ljotičevih naslednika na odbacivanju Francuske revolucije 1789 i njenih ideja kao protivnih hrišćanstvu, nastavljeno je posle Drugog svetskog rata i u emigraciji. U tekstu objavljenom u glasilu Ljotičevske emigracije, "Iskra", 1. juna 1950. godine pod naslovom „160 godina na pogrešnom koloseku“, ističe se a „...Francuska revolucija postaje instrument večne borbe između Hrista i Antihrista. U ovoj borbi ona se neminovno našla na strani Antihrista, kao učesnik u njegovom planu razbijanja i lomljenja otpornih snaga hrišćanstva“; Dr. Dragan Subotić, *Organska misao Srba u XIX i XX veku*, knjiga 2, Beograd, „Preobražaj“, Beograd, 1999, str. 506.

¹⁴ D-r Radiša Mitrović, „Svetosavska škola“, Prosvetni glasnik, br 11, 1942, 601-602.

¹⁵ Isto, 606. Up. Neprijateljstvo prema Parizu u krugovima oko maršala Petena i njegove vlade u Višiju; T. Christofferson and M. S. Christofferson, *France during World War II. From Defeat to Liberation*, New York 2006, 66, 67.

patrijarhalno-ruralnom „zlatnom dobu“.¹⁶ Oko Nedića okupljeni i „oslobođeni“ će Srbi tek tada biti spremni da budu primljeni u redove naroda „Nove Evrope“ predvođene nacionalsocijalističkim Trećim Rajhom.

I u srpskom slučaju, agrarnoromantičarska ideologija suprotstavljala se idejama *moderne*, za srpsku radikalnu desnicu, neprihvatljivim i destruktivnim, koja je, kao složeni proces obuhvatala ukupnu strukturnu promenu društva. Samo stalni priliv “sveže seoske krvi u gradove” čini da se oni ne “odrode” i “odnarode”.¹⁷

Milutin Propadović, jedan od ideologa *Srpskog dobrovoljačkog korpusa*, u jednom govoru 1942, obrušio se na “otuđenu” i “odnarođenu omladinu”, u čijim redeovima “nema više čojstva i junaštva, nema više samožrtve i samopregora, nema više onog žarkog rodoljublja i patriotizma”. Sve prave vrednosti narodne tradicije odgurnute su “pod navalom tuđinštine, internacionalizma i kosmopolitizma”.¹⁸ Jedini izlaz je, odustajanje od “papagajskog podražavanja stranih ideja i ideologija, stranih shvatanja i mišljenja” i povratak starih “načela i principa po kojima su naši stari živeli”. Jedni izlaz je ponovno prihvatanje narodnih običaja i tradicije, mora se odbaciti “fatalno shvatanje braka i porodice”.¹⁹

Novom tumačenju i "usklađivanju sa duhom vremena", bio je podvrgnut i Kosovski mit, kao centralni element nacionalne tradicije u prošlosti. Damjan Kovačević jedan od Nedićevih ideologa, je u božićnom broju nedeljnika "Srpski narod", 5. januara 1943, uz pozivanje na Rozenberga i njegov primer, dao svoje tumačenje suštine i uloge "nacionalnog mita". Po njemu, jedna od fatalnih posledica ulaska u jugoslovensku državu bili je odricanje od nacionalnih mitova. Na taj način, narodi Jugoslavije "sasekli su korene nacije...osudili je na neplodnost". Nasuprot tome, Hitler i Musolini su obnovili "nacionalne mitove". Po Kovačevićevom mišljenju, osnove njihovog "novog nacionalnog mita", i starog srpskog, Kosovskog, slične su. Princip vođstva, po njemu nalazi se u "svetiteljstvu naših kraljeva"; davanje "prednosti duhovnih nad materijalnim vrednostima" isto je što i "nebesko opredeljenje Kosovskog mita". Kao što je Musolini « podigao svoj italijanski narod fašizmom... dakle « jednim socijalizmom naročite vrste », "Hitler (je) preporodio nemački narod svojim nacionalsocijalizmom", Srbi "svom nacionalnom mitu prošlosti“ Kosovskom mitu, moraju dati nov, savremen oblik, « ...socijalizam svoje vrste...seljački

¹⁶ Žirarde Raul, *Politički mitovi i mitologije*, Biblioteka XX vek, 107, Beograd, 2000, 161-199.

¹⁷ Velibor Jonić, „Grad i selo“, u : „Zemlja i rad“, br. 3, januar-februar 1943, s. 7.

¹⁸ Milutin Propadović, «Omladina mora ostaviti svoj dosadašnjoj put i poći novim», U. dr D. Subotić, *Organska misao*, knj. 2, 182

¹⁹ Isto. Valja uporediti slične stavove kod političkih neprijatelja Nedićevog režima sa nacionalističke desnice (pokret Draže Mihailovića) o otuđenoj „čaršijskoj inteligenciji“. V. Na pr., : „Dve srpske inteligencije“, u: Milan Matić, *Ravnogorska ideja u štampi i propagandi*, ISI, Beograd, 1995, 174-175; „Budućnost našeg sela“, u: Milan Vesović-Kosta Nikolić, *Ujedinjene srpske zemlje. Ravnogorski nacionalni program*, Beograd, Vreme, 1996, 290-291.

socijalizam ».²⁰ Međutim, problem je, što je "nacionalni srpski duh", koji se vekovima održavao zahvaljujući snazi ovog mita, sada bio "zatrovan od 'demonjskih sila' jevrejsko-masonske-boljševičkog internacionalizma".²¹

Vladimir Velmar-Janković, pomoćnik ministra prosvete isticao je, da se kroz celokupno srpsko književno i umetničko stvaralaštvo iskazuje samo idealistički odnos prema svetu i da « ...nikada delo Srbina nije u istoriji bilo materijalističko ni u smislu zgrtanja dobara, ni u smislu materijalističkih shvatanja sveta...Nikada njegova borba dosada nije izašla iz materijalističkih pobuda, nikada smisa života ovog naroda nije bio u materijalističkom shvatanju ». Velmar-Janković je tvrdio, da su « poslednje dve decenije...Poklonici materijalističke demonije pokušali su da se, preušeni u svakakvo ruho, prikradu blizu Srbiju, u jednom času njegove slabosti, kada je opijen pobedama...kada je iskrvavljen od strašne borbe, hteo da predahne na mestu gde nema predaha. I kazali su mu u ime te nove nauke, njemu dosada nepoznate : dosta si se borio, sada treba da se odmaraš. Dosta si bio sirotinja raja, sad treba da pašuješ. Dosta si se molio bogu odricanja, pomoli se bogu raskoši i zaborava. Ostavi se predrasuda porodice i starešinstva...preteška je srpska povest, romantična je tvoja vernost Hristu. Svetog Savu izmislili su kaluđeri da bi svoje manastire napunili zlatom...Bilo je nažalost ljudi koji su poslušali satanske glasove. Jedni su počeli da pašuju i da grabe, drugi da zaboravljaju i Svetog Savu i Karađorđa, a jedni i drugi mislili su na sebe, a ne na otadžbinu. I kada je došla propast, slom unutrašnji, brzo se je pod zastavom prevrata, pojavio predstavnik nove nauke na delu: zver-čovjek sa kamom u ruci, da je zabode u leđa naciji i otadžbini, i ulična devojkica, da prljivim svojim noktima razgrebe našu porodicu".²²

Odnosom "srpskog nacionalnog mita" i "Evrope" bavio se bivši diplomata i jedan od najvatrenijih podržavalaca Nedića i službeni graditelj njegovog kulta, dr. Miroslav Spalajković. On je u svoje tumačenje uveo i pojam "rase". I za njega su idealni vitezovi srpske tradicije Miloš Obilić i knez Lazar, kao centralni (pozitivni) likovi, simboli bitnih osobina i istrajnosti "srpskog plemena". Oni su vekovima održavani u sećanju naroda "silom rasnog nagona".²³

Ovi riteri-sveci su "idealni rasni obrasci". I po njegovom mišljenju, Jugoslavija je bila odricanje od narodnog mita. Srbima je bila "potrebna opšta narodna katastrofa da se...vrate mitu svojih pradedova". On je političke i vojne sukobe video kao paravan iz kojeg se vodi "borba nacionalnih mitova". U trenutku kada mu je bilo najpotrebnije, srpski narod nije uvideo da je njegov kosovski mit u istorijskoj protivrečnosti sa stvarnošću, tj. sa mitom svih onih naroda koji su ga na prevaru uvukli u ratnu

²⁰Damnjan Kovačević, "Nacionalni mit", *Srpski narod*, 1/1943, 5. Jan. 1943.

²¹D. Kovačević, n.d.

²² Vladimir Velmar-Janković, "Istoriski idealizam srpskog naroda", *Prosvetni glasnik*, br. 3-5, mart-april-maj 1942, 104-106.

²³ Dr M. Spalajković, "Srpski narodni mit i Evropa", *Srpski narod*, br 16, april 1943 (Uskršnji broj).

pustolovinu. U "Novoj Evropi" u procesu je nastanak novih mitova a kod pojedinih velikih naroda (Nemci, Italijani) "on se eksperimentalno i ostvaruje."²⁴

U jednom predavanju o srpskom narodnom epskom pesništvu Svetomir Ristić je odbacio vrednost stava Jovana Skerlića koji je kritikovao "romantičarski kult narodne poezije, to traženje i nalaženje svega u narodnoj poeziji", kao i sličan, ali nešto blaži sud Jaše Prodanovića. Ristić je tvrdio da se "nastrojenost srpskog naroda za idealističko svatanje živpota", najbolje ogleda u epskom pesništvu i izborom tema koje su opevane. Tako je izabran poraz na Kosovu polju a ne neka od njegovih pobeda...To je smisao Lazarova izbora nebeskog a ne zemaljskog carstva...davanje preimućstva idealu nad životom". Ristić će u pomoć pozvati Hjustona Stjuarta Čembrlena (Houston Stewart Chamberlain) i njegovo mišljenje o srpskom epskom pesništvu.²⁵

Ljotić je, opet davao svoje tumačenje etičkih principa čojstva i junaštva, prvog kao sredstva kojim je "...jedinka sebe ograđivala i savladavala, da bi drugoj jedinki interes očuvala, a junaštvom je sebe savlađivala i pokretala, potčinjujući sebe službi višim zajednicama, kojima je pripada: porodici, zadruzi, plemenu, narodu".²⁶

Slične stavove moguće naći u tekstovima pomenutog "rasnog teoretičara" dr B. Maleša, koji je 1934. pisao da je "dinarska rasa" po svojim karakteristikama ravna nemačkoj ("nordijskoj"). Zahvaljujući svojim "rasnim kvalitetima", srpski narod je uspeo od vremena kosovskog poraza kroz vekove turske okupacije da sačuva "srpsko ime i srpsku krv".²⁷

"Dok smo mi Srbi", pisao je u leto 1942, Boj. R. Mladenović, "svoju nacionalnu svest u školama i u javnome životu zagrevali na plamenu večitih svetionika svoje istorije, kao što su Nemanjići, sv. Sava, Knez Lazar, Karađorđe, Miloš i drugi, napredovali smo i savlađivali sve teškoće i najveća iskušenja; kad smo potstreke i snagu tražil ne u njima i nama samima, nego na drugoj strani, izvan naše narodne zajednice, stradali smo".²⁸

Pojam "rase" se javlja, mada retko, i u nekim drugim kontekstima. Baveći se putopisom kao književnim oblikom, dr R.V. Đisailović je smatrao da-za razliku od onih pisaca koji slede pravac kojim su u tom književnm rodu išli Stojan Novaković, Marko Car, Jovan Dučić, Isidora Sekulić, Grigorije

²⁴M. Spaljčković, n.d.

²⁵ D-r Svetomir Ristić, "O srpskom narodnom pesništvu", Prosvetni glasnik, 3-5, mart-april-maj 1942, 132-136. Ristić se pozivao na stavove H.Stewart Chamberlain-a, objavljene u: *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, XIII. Auflage, Munchen 1919, 472ff i *Lebenswege meines Denkens*, Munchen, 1919, 276f.

²⁶ D. Ljotić, "Jedinka I zajednica", *Odabrana dela*, I, 14.

²⁷B-r Branimir Maleš, Problem našeg nacionalizma: U čuvanju rasnih odlika naših je spas, *Ideje*, 19, 1935; Nenad Petrović, *Fašističke ideje kod inteligencije u Beogradu 1919-1941.*, Beograd, 1993 (rukopis magistarske teze).

Božović, i još nekolicina, koji su "I kada su opisivali daleke strane zemlje i tuđe narode, i kada su opisivali našu otadžbinu i naše pokrajine, oni su uvek ostajali duboko nacionalni i rasni, gledajući na svet i život, na događaje i ljude, srpskim očima...iz srpske perspektive"- druga grupa koja je išla stopama Čedomilja Mijatovića: Miloš Crnjanski, Rastko Petrović i neki drugi modernisti "oterali su u artifičijelnost, zauzimali izveštačenu pozu, ztražili bizarne izraze, uživali u opisivanju lascivnih i pornografskih scena...To nije odgovaralo ni našim književnim tradicijama, niti narodnom duhu našeg narodnog bića". Srpski narod "nije nikada gubio svoju moralnu ravnotežu, nije bio podložan patološkim izvitoperenostima, a najmanje seksualnim izopačenostima". To je razmljivo u "literaturama onih starih zapadno-evropskih naroda, koji se već nalaze u stadijumu svoje moralne i fizičke dekadencije", dok su Srbi "mlada, sveža i zdrava nacija, sa još potpuno neistrošenim duhovnim i fizičkim snagama", pa i njegova književost "mora da bude zdrava i pozitivna, oralno uravnotežena i stvaralačka".²⁹

Istoričar Nikola Radojčić je pišući o razvirku srpske srednjovekovne države, napominjao, da "ona, zbog svoga iznimno važnog geografskoga položaja i zbog naročito srećnoga rasnoga sastava Srba, nema tipički dosadan razvitak države u srednjem veku...Na zemljištu Srbije oduvek su se sukobljavali moćni uticaji Istoka i Zapada, koji, pored sve svoje sile, nisu uspeli Srbe ni jednostrano porobiti, ni duhovno pomesti". Za njega je upravo bavljenje ovim periodom nacionalne prošlosti od ključne važnosti, pa tako, "za poznavanje takve narodne prošlosti ni jedan napor ne sme nam biti pretežak, jer je prisnost s narodnim razvitkom najbolje jemstvo za rad u duhu narodnih tradicija i u pravcu zdravog razvitka, koji ne zna za skokove i u kome se sva lutanja skupo plaćaju. Napreda u razvitku naroda nesumnjivo ima, ali samo onda ako se on silom ne gura od pravaca određenih prirodom i prošlošću."³⁰ U istom duhu pisao je i Nedićev ministar prosvete V. Jonić o Svetom Savi kao "stvaraocu srpskog nacionalizma".³¹

Branimir Maleš je bio najpoznatije ime u maloj grupi zagovornika "naučnog rasizma" u Srbiji.³² Tokom rata i on je pokušao da svoj ideološki rasizam nakalemi na srednjevekovnu tradiciju, baveći se "rasnim poreklom" utemeljivača autokefalne Srpske pravoslavne crkve, Sv. Save Nemanjića.³³ Maleš je 1934. godine pisao, da je "dinarska rasa" po svojim karakteristikama ravna nemačkoj ("nordijskoj").

²⁸ D.r. Voj. R. Mladenović, "Koje je vaspitanje nacionalno", Prosvetni glasnik, br. 8, avgust 1942, 364, 365.

²⁹ D-r. R. V. Đisailović, "Stojan Novaković kao putopisac", "Prosvetni pregled", br. 11, 1942, 625, 625.

³⁰ Nikola Radojčić, "Razvitak srpske države u srednjem veku", Prosvetni glasnik, g.LVIII, br. 3-5, mart-april-maj, 1942, 119, 120.

³¹ Velibor Jonić, "Sveti Sava kao stvaralac srpskog nacionalizma", Srpski narod, br. 3, 1943, 23, Jan. 1943.

³² V. Branimir Maleš, n.d.

³³ Branislav Maleš, "Rasno poreklo Svetog Save", Beograd, XXvek, 1, januar 1939.

Zahvaljujući svojim "rasnim kvalitetima", srpski narod je uspeo od vremena kosovskog poraza kroz vekove turske okupacije da sačuva "srpsko ime i srpsku krv".³⁴

Dok su Ljotić i neki drugi ideolozi "Zbora" svoje shvatanje rasizma i antisemitizma preuzimali kao prvenstveno "biološku datost"- od nemačkih uzora, ograđujući se da "rasni princip" ne apsolutizuju, Branimir Maleš, inače lekar, prvobitno nije priznavao da postoje posebne biološke karakteristike Jevreja, već su oni "rasa" po čvrstim vezama krvnim zajednice, mentalitetu i poreklu.

Nedić se u svojim "poslanicama" narodu često pozivao na primere kosovske tradicije, praveći analogije stanja u kome se Srbija nalazila od 1941, sa vremenom pada pod tursku okupaciju. Ali, ovde novi "Turci" nisu bile nemačke okupacione snage, već komunizam, kao glavni neprijatelji nacionalnih interesa. Tako je za njega borba protiv komunizma "Novo Kosovo", odlučni boj za "Majku Srbiju", za "Evropu".³⁵

Međutim, ona osnovno odrednica samog Kosovskog mita i tradicije, borba i žrtvovanje u odbrani svoje zemlje i nacionalne slobode od stranih zavojevača, jednostavno je izostavljena iz ovog "revizionističkog tumačenja". Javljanje neugodnih asocijacija i analogija sa tadašnjom stranom okupacijom i gubitkom nacionalne nezavisnosti 1941, trebalo je izbeći. Takođe, izostavljen je još jedan važan element Kosovskog mita : izdaja, koju personifikuje, kao negativni stereotip, Vuk Branković.

Novinar Danilo Gregorić, jedan od najpoznatijih predratnih otvorenih simpatizera nacizma,³⁶ smatrao je da je do "greške" u istorijskom razvoju Srbije došlo još početkom XIX veka. U njegovom viđenju razvoja modernog srpskog društva, uvođenje modernizacije u seljačko društvo imalo je katastrofalne posledice. Za izbor ovog pogrešnog puta bila je kriva srpska inteligencija, školovana na zapadu; između nje i seljaka nastao je nepremostiv jaz. Pobedom liberalizma i modernizacijom, ubrzanom urbanizacijom, uvođenjem evropskog zakonodavstva - uveden je tuđ model. On je doveo do "sloma srpske samosvojnosti", "propadanja rasnih temelja". Zato sada u "Novoj Evropi" Srbija "traži u sebi svoje moralne i rasne osnove sa svojom regeneracijom - porodičnu seljačku zadrugu". "Nova Srbija" mora da odbaci sve "pogrešne korake, koji su od početka obnove Srbije u XIX v. bacili na pogrešan kolosek".³⁷

Srpska intelektualna elita stigmatizovana je kao otuđena i ravnodušna. Njoj je preporučivano da "okaje grehe prošlog", pomažući sada "izgradnju novog nacionalnog doma" - "seljačke Srbije".³⁸

³⁴B-r Branimir Maleš, Problem...

³⁵S. zB. "G. Nedić poziva Srbe u boj protiv crvene nemani", Srpski narod, br. 24, 26, Juni, 1943.

³⁶S. Danilo Gregorić, *So endete Jugoslawien*, Leipzig, 1943.

³⁷ Dr. Danilo Gregorić, "Sociologija Nove Srbije. Narodno - zadržno načelo kao osnova srpske sutrašnjice", Srpski narod, 1/1943, 5. Jan. 1943. Gregorić je jedan od osnivača "Zbora".

³⁸M.M. Milošević, "Misija nacionalne elite", Srpski narod, 1/1943, 5. Jan. 1943.

U novom duhu trebalo je izvršiti i reformu jezika: vraćanjem u upotrebu leksike i gramatike koja je bila u upotrebi pre reformi Vuka Stefanovića Karadžića iz prve polovine XIX v, građenjem novih reči. Jer je, po rečima dr Stevana Z. Ivanića, od koga je potekla ova ideja, "srpski jezik izraz srpskog duha". U tom pravcu je išao i pokušaj stvaranja "nove poetike", takođe u "duhu vremena".³⁹

Ideološki "kulturtregeri" Nedićevog režima i srpskog nacional-socijalizma tražili su istorijsku regresiju, nasilni povratak u prošlost (idealizovanu po meri svog ideološkog ukusa, u stvari iščupanu iz konteksta istorijskog vremena). Bili su, u stvari, u sukobu sa istorijom, zbog nasilja nad njom.⁴⁰ Njihovo slavljenje srednjeg veka, kao "zlatnog veka", veka "rasne, religijske i nacionalne autentičnosti", bilo je antiistorijsko i iracionalno, kao što je bio slučaj i kod njihovih nemačkih uzora. Njihov "misticizam bio je "krstaški", ratnički, u stilu "odbrane Hrista" od "marksističkog Antihrista".

Tako je Dim. Ljotić, propagirajući svoj misticizam, želeo "svoje kvislinške falange ... da prikaže kao falange srednjovekovnih svećenika Hrista... svoje vazalstvo... da predstavi kao izraz narodnog duha pa, time, i kao *legitimni* izraz njegove volje."⁴¹ Ljotić je tako sebe i svoje sledbenike video i kao borce za "čistotu vere" i "nacionalnog socijalnog srpskog domaćinskog sistema". Za njega su, na jednoj strani "Bog, Kralj, Domaćin", na drugoj komunizam koji se bori protiv osnova ovog "kosmičkog reda stvari".⁴²

Sam Nedić je izeo slično shvatanje u jednoj svojih od prvih poslanica omladini. Poraz u ratu aprila 1941. bila je "jugoslovenska sramota" a ne srpska ("Još je živ narod vitezova, koji su slavu svoju proneli širom Balkana...Kroz čitavih četrnaest stoleća oreol viteštva osvetljavao je put srpskog naroda...ne dozvoli, omladino srpska da te sa tog svetlog puta zlokobni tuđinski glasovi odvuku...u propast i...novu sramotu.")⁴³

Među fantomskim telima i njegove vlade, nalazio se i Odbora Ministarstva prosvete i vere koji je trebalo da se bavi ispitivanjem bioloških odlika stanovništva svih srpskih krajeva, i izradi "rasne karte Srbije i srpskih oblasti" U njega su ušli dr. Branimir Maleš, dr. Borivoje Milojević i dr. Milutin Radovanović.⁴⁴ U aktima Nedićevog Ministarstvu prosvete i vera i Prosvetnog saveta pominje se postojanje i jednog "Odbora za zaštitu srpske krvi".⁴⁵ Pomenuti Odbor je kao svoj cilj postavio zadatke "čisto eugeničke

³⁹Radomir Konstantinović, *Filosofija palanke*, u : Treći program, leto 1969, 515-516.

⁴⁰R. Konstantinović, n.d. 504

⁴¹R. Konstantinović, n.d. 503.

⁴²D. Ljotić, *U revoluciji i ratu*, 381-382.

⁴³M. Nedić, *Govori*, "Poslanica srpskoj omladini", 10, sept. 1941, 19.

⁴⁴ Vojni Arhiv (=VA), Na, 35, 1, 47, Plan sektora "D", 2, 25. Okt. 1943-5. April 1944. ebenda, 12-/1-1, dDecembar 1943.

⁴⁵VA, 2-A, 4, 4, o.D..

prirode" ("Utvrđivanje mera za održavanje i popravku srpskog rasnog tipa, somatičnog i psihičnog", "osnivanje institucija za sprovođenje (tih) mera").⁴⁶

Ljotićevi tekstovi su punu religiozno-nacionalističkog misticizma, "krvi i tla", i specifičnog shvatanja rasizma i antisemitizma.⁴⁷ On je u tekstovima objavljivanim sredinom tidesetih, neubedljivo tvrdio da nije antisemita i da "nema mržnje prema Jevrejima u nas" (u redovima njegovih sledbenika), već da "želimo samo da izgradimo svoj samozaštitni sistem u politici, u ekonomiji, u moralu"; taj nameri, tvrdio je dalje, stoji kao prepreka "jevrejski duh", kome "... danas koriste nenarodni sistemi kapitalizma, demokratije, individualizma i bezboštva. On ih brani, otuda sukob".⁴⁸

Kada se pogledaju njegovi programski tekstovi, kao i oni njegovih bliskih saradnika, lako se može uočiti poreklo ovih importovanih ideja. One su mešavina klerikalnog antisemitizma, kompiliranog iz francuskih i pre svega ruskih uzora, sa elementima nacionalsocijalističkog modela. Odbijao je da je njegov pokret fašistički, insistirajući na njegovoj ideološkoj autentičnosti, uz priznanje "da to ne znači da sa ovim pokretom nemamo izvesnih i zajedničkih crta". Prebacivao je fašizmu I nacionalsocijalizmu njihovo oslanjanje na nehrišćanske, "čisto paganske koncepcije", starog Rima istarih Germana, fašističku deifikaciju države i nacističko obožavanje rase.⁴⁹ Njegov verski fanatizam i misticizam bio je ojačan vezama koje je "Zbor" pred rat uspostavio sa Bogomoljačkim pokretom, čiji je spiritus movens bio vladika Nikolaj Velimirović.

Kultura, prosveta i "prevaspitavanje" omladine

Prvi nemački vojnoupravni komandant Forster je 25. maja postavio uslove za nastavak rada škola u Srbiji: obavestio je Milana Aćimovića, da škole mogu da rade samo ako nastava bude u skladu sa "idealima Velikonemačkog Rajha".⁵⁰

U izveštaju od 10. juna 1941. Harald Turner je predlagao nekoliko varijanti postupka prema "Serbentumu" i njegovoj kulturi i prosveti: von "polnischen" bis "zu der sorgsamen und pfléglichen

⁴⁶AVJ, Na, k-35, f 2A, Ministarstvo prosvete i vera, Glavni prosvetni savet, Izveštaj Odbora za zaštitu srpske krvi i zdravog potomstva, 12. Jan. 1944.

⁴⁷ Odnos prema Jevrejima pokušao je da objasni tekstem "Dijalog sa Jevrejinom", objavljenim u "Otađbini" oktobra 1934. V. : „Dimitrije Ljotić, Govori i članci, knj. I, sv. II, Minhen, 1954, 41-45.

⁴⁸ D. Ljotić, „Moj odgovor Malhut Izraelu“, Govori i članci, knj. I, sv. 3, Minhen, 1954, 23. O savremenoj "odbrani" Ljotićevih stavova o jevrejskom pitanju v.: Dr. Dragan Subotić, „O navodnom ‚antisemitizmu‘ Ljotića i Vasiljevića“, *Organska misao Srba u XIX i XX veku*, Beograd, 1999, 354-360. Autor zaključuje da „Smatra (mo) da nije bio antisemita, utoliko pre što Ljotićeva kritika novovekovne Evrope, počevši od 1789. godine, jeste kritika liberalnog, individualističkog načela...neprestano (je) ukazivao na bedu „savremenih“ naprednih ideja, na fatalnu ulogu Francuske revolucije kroz koju je oslobođeno jevrejstvo postalo glavnim krivcem celokupnog života Evrope, a preko nje i ostalog sveta“; isto, 360.

⁴⁹ D. Ljotić, „Da li smo fašiste?“, *Govori i članci*, knj. I, sv. 3, Minhen 1954, 27, 28; „Ni fašizam ni nacionalsocijalizam nego Zbor“, Dimitrije V. Ljotić, *Odabrana dela*, Minhen, 1981, 148-152.

Behandlung, die man den Franzosen angedeihen lasst". (deichen- podizati, zagatiti)Ali je postavljao pitanje da li je "(Ist) überhaupt erwünscht und wie weit soll auf anderen Gebieten (osim Buch - und Broschurenproduktion-M.R.) des weltanschaulichen und kunstlerischen Gestaltungswillen den Serben ein Eigenleben zugebildet werden? Es scheint wenig sinnvoll, zur Zeit unter dem Schutz der Deutschen Waffe ein, wenn auch bescheidenes, so doch langsam sich entwickelndes serbische Volkstums-und Kulturbewusstsein aus den Trummern des Alten emporkeim zu lassen, wenn diese nicht in die Plane unserer Stattsfuhrung hineinpasst."⁵¹

U slučaju da bude pokrenuto pitanje otvaranja fakulteta pominjao je da je "(die) uberprufung der Lehrpersonen (ist) bereits im Zuge. Untregbare Elementen werden in Abbauwege ausgeschieden werden. Die Hochschullehrer werden uber dieses durch die Einsatzgruppe des Sicherheitspolizei uberpruft".⁵²

Ministarstvo prosvete je dobilo zadatak da izvrši "Personalabbau", "Juden, Zigeuner aus dem Staatsdienst entlasen", "Uberprufung der Lehrbucher", "Erweiterung des Unterrichtes der deutschen Schprache".⁵³

Jedna od prvih mera donesene na početku okupacije bilo je proširivanje i favorizovanje nastave nemačkog jezika u osnovnim i srednjim školama. Veliko "čišćenje" nastavnog kadra započeo je Savet komesara a nastavila Nedićeva "vlada narodnog spasa".Nedićevo ministarstvo prosvete je krajem novembra 1941. upozorilo lokalne vlasti poštovanje "Uredbe o uklanjanju nacionalno nepouzdanih službenika." U ovu kategoriju spadali su "svi koji pripadaju internacionalnim organizacijama - komunisti i masoni... oni koji saraduju sa njima... koji pokazuju simpatije ili ih pomažu." Takođe, svi koji šire lažne vesti i "remete normalan razvoj nacionalnog osećanja naroda"; iz službe su morali biti otpušteni i svi oni "koji su...doprineli da zemlju i narod gurnu u nesrećni ubilački rat s Nemačkim Rajhom".⁵⁴

Posle brutalnog gušenja ustanka u zapadnoj Srbiji Ministarsvo prosvete je 1. februara 1942. novom uredbom, naredilo da u školama mogu da rade samo oni nastavnici "koji su se istakli u borbi protiv komunista"; drugi su premešteni a "nepouzdati" otpušteni ili predati Specijalnoj policiji .⁵⁵ Od 14.339 službenika u nadležnosti Ministarsva prosvete otpušteno je iz osnovnih, srednjih, viših i visokih škola i kulturnih institucija do aprila 1942. gotovo 4000. 1943. Nedićeva vlada je donela naredbu o obavezi

⁵⁰ VA, Nedićeva arhiva (Na), 1a-1-32.

⁵¹Bundes Archiv –Militärarchiv (=BA-MA), RW 40/184 (Serbien), 2. Lagebericht des Verwaltungs Stabes beim Militärbefelshaber in Serbien, 10. Juni 1941.

⁵²Isto, Erziehungswesen.

⁵³BA-MA, RW 40/185, 3. Lagebericht des Verwaltungstebes beim Befelshaber in Serbien, 10 August 1941.

⁵⁴Arhiv Srbije, Ministarstvo prosvete, 53-127/41, 26. Nov. 1941; M. Borković, n.d. 82-83.

⁵⁵Borkovic, nd., 83.

davanja izjave o "vernosti vladi" i njenim ciljevima.⁵⁶ Zamenu za otpuštene i prisilno penzionisane učitelej i nastavnike kolaboracionistička vlada je nalazila među izbeglicama.⁵⁷

Nedićevo Ministarstvo prosvete je na insistiranje vojnoupravnog komandanta Srbije generala Dankelmana bilo bavezno da iz škola budu izbačeni predratni udžbenici koji "sadrže ma šta što bi moglo da poremeti dobar odnos srpskog naroda i nemačkog naroda (ili)... da škodi ma čemu ugledu nemačkog naroda". Isto je trebalo postupiti i sa udžbenicima "koji bi svojim duhom i sastavom mogli pojačati liberalističke i marksističke tendencije". Njih je trebalo zameniti udžbenicima koji "u punoj meri (mogu) da zadovolje zahteve novog vremena i novog poretka".⁵⁸

Milutin Propadović, jedan od ideologa Srpskog dobrovoljačkog korpusa, u jednom govoru 1942, obrušio se na "otuđenu" i "odnarođenu omladinu", u čijim redeovima "nema više čojstva i junaštva, nema više samožrtve i samopregora, nema više onog žarkog rodoljublja i patriotizma". Sve prave vrednosti narodne tradicije odgurnute su "pod navalom tuđinštine, internacionalizma i kosmopolitizma". Ovakvo stanje, po njemu je, najuočljivije u gradovima, koji su leglo iskušenja za mlade, čiji su ideali bili "...korzo, barovi, varietei, balovi". Ovakvo ponašanje stavlja na dušu pre svega "našim mladićima", "velikovoškim dendijima", koji su se povodili samo "zadovoljenjem telesnih strasti i nagona".⁵⁹

Dok su "naše devojke otišle još dalje" - "raznovrske šminke, skupoceni manikiri, dekoltoovane haljine, kajzer čarape, tesne cipele", njihovo su isključivo zanimanje. Od takve "velikovoške" mladeži, opsednute idejama demokratije i komunizma, u čijim redovima je "strahovita pokvarenost zarazila...najveći deo omladine", kojom su zavladaile "venerične bolesti i prostitucija" i zaključivao je, ništa se nije drugo moglo očekivati nego, "aprilska katastrofa i bratoubilačka revolucija". Jedini izlaz je, odustajanje od "papagajskog podražavcanja stranih ideja i ideologija, stranih shvatanja i mišljenja" i povratak starih "načela i principa po kojima su naši stari živeli".⁶⁰ Jedni izlaz je ponovno prihvatanje narodnih običaja i tradicije, mora se odbaciti "fatalno shvatanje braka i porodice".

Borivoje Karapandžić je kritikovao školu za pogrešno usmerenje srpske omladine, u kojoj "individualističko-materijalistrička nastava...nije odgovarala nacionalno-državnim stremljenjima našeg naroda". Tako se dogodilo, smatrao je Karapandžić, da su "individualističko-materijalističkom pedagogikom" stvarani "najobičniji sebičnjaci"; individualizam su u "nastavu ubacili demokratsko-marksistički eksponenti". "Otudenje" škole od naroda bila je krivica sistema liberalne demokratije "koji

⁵⁶Arhiv Srbije, Nedićeva arhiva, 1/1, f 9, k 165.

⁵⁷Obnova, 18. Juli 1941, B. Petranović, *Srbija*, 495.

⁵⁸M. Borković, n.d. II, 86.

⁵⁹ Milutin Propadović, «Omladina mora ostaviti svoj dosadašnjoj put i počti novim», U. dr D. Subotić, *Organska misao*, knj. 2, 182

⁶⁰ Isto.

takođe spada u glavne uzroke srozavanja naše prosvete”, u kojem se nije vodilo računa “da je narod živi organizam”. Zbog toga je, preporučivao da, u uslovima koji su nastupili 1941, “naši pedagoško-didaktički radnici moraju za svoj kamen temeljac da uzmu nacionalizam, i da mlađe generacije vaspitavaju u nacionalnom duhu, učeći ih da cene veličine naše samosvojne kulture, koji su odraz našeg narodnog duha”.⁶¹ Kao neophodno, treba među mladima razvijati “smisao razumevanja autoriteta”, stalno ima naglašavati “da se domaćin i porodice i zadruge i države moraju slušati”.⁶²

Tokom međuratnih godina nastajala je “jugoslovenska škola”, koja je, po shvatanjima Ljotićevih ideologa bila “anacionalna” i u suprotnosti sa “svetosavskom školom”.

Stevan Z. Ivanić je takođe krivicu za “zanemarivanje osnovnih zadataka” obrazovanja i pogrešno vaspitanje srpske omladine nalazio u sistemu koji je vladao u Kraljevini Jugoslaviji. Mladi su bili “najmanje pod uticajem porodice, crkve i škole” već su izlagani uticaju “neodgovornih činioaca, izvan tih ustanova...pa su i školi nametnuli vaspitanje u pravcu koji su oni želeli”. Njihovom uticaju su podlegli i “mnogi vaspitači”, koji su bili “zasenjeni nenacionalnim duhom” i poturali u školama “mnoga kukavičja jaja iz kojih sus e izlegali pilići kakvi nisu potrebni našem narodu”. Program i metodska uputstva za rad u srednjim školama , doneseni 1936.godine,za Ivanića je bio pun “misli, stranih našoj duhovnoj prirodi i nacionalnom duhu”, među kojima je bilo i “jasnih slobodno-zidarskih misli, a i prikrivenih masonskih težnji”. Smatrao je za shodno da ukaže, da se “u interesu pravilnog vaspitanja naukama naše školske omladine, ova načela i uputstva, iz masonskih praznora, što pre izmene”.⁶³

"Vlada narodnog spasa" je početkom oktobra 1943. donela uredbu o zabrani knjiga okvalifikovanih kao štetnih po moralno i nacionalno vaspitanje omladine i naroda. Ministarstvo prosvete je bilo zaduženo da sačini "index", na osnovu kojeg je Ministarski savet davao ovlašćenje ministarstvu unutrašnjih poslova da takve knjige oduzima i uništava.⁶⁴

Posebnu funkciju u prinudnom"prevaspitavanju omladine" imao je "Zavod za vaspitanje " u Smederevskoj Palanci, osnovan na predlog ministra prosvete Jonića 15. jula 1942. godine.⁶⁵ U ovaj zavod su zatvarani učenici srednjih škola, optuženi pre svega za pripadnost komunističkoj omladini ili njihovi simaptizeri. Hapšenja učenika i slanje u ovaj logor vršena su sve do njegovog raspuštanja u septembru 1944. godine.⁶⁶ Logorom su upravljali i bili "vaspitači" pre svega pripadnici Ljotićevog "Zbora". Deo

⁶¹ Bora M. Karapandžić, “Nacionalizam kao glavni prosvetni faktor”, Dr D. Subotić, *Organska misao...*knj. 2, 180, 181.

⁶² Isto, 181.

⁶³ D-r. Stevan Z. Ivanić, “Higijena u vaspitanju”, Prosvetni gasnik, br. 3-5, 1942, s. 186-188.

⁶⁴AVJ, Na, k 18, Sužbene novine 79/1943.

⁶⁵AVJ, Na, br. reg. 38, k-269 f-1, .

⁶⁶Na, Ministarstvo prosvete i vere, 34-A, f-6, br. 198, d. 439;Borkovi}, n.d. 93.

uhapšenih srednjoškolaca je Specijalna policija predavala i logorima na Banjici (Beograd), "Crvenom Krstu"(Niš).⁶⁷

Prinudnoj propagandno-političkoj "obradi u novom duhu", pre svega antikomunističkog pravca, podvrgavani su i nastavnici osnovnih i srednjih škola, uvođenjem obaveznih ideoloških kurseva.⁶⁸

Krajem 1941. obnovljen je "Savez trgovačke omladine", sa zadatkom da brine o ekonomskim i životnim uslovima rada ali i o političkom-ideološkom obrazovanju trgovačke omladine u "zdravom nacionalnom duhu". "Srpska zajednica rada", osnovana u februaru 1942, sa mrežom filijala po celoj Srbiji, imala je kao zadatak i rad na "sistematskom nacionalnom i socijalnom vaspitanju" privrednog podmatka.⁶⁹ Pod Nedićevim blagoslovom, uz veliku propagandnu pompu, u Nemačku su, u nekoliko mahova, slane grupe mladih seljaka na četvoromesečni rad na nemačkim seoskim gazdinstvima. Nedić je isticao da ih on lično šalje u Nemačku sa "svetim zadatkom" da se osposobe kao "građani i zemljoradnici za nov život u novoj Srbiji", da postanu "korisni članovi velike srpske narodne zajednice ... stubovi nove Srbije, majke Srbije."⁷⁰

Za Hrvatsku prosvetu i obnovu nacionalne kulture knjiga Anutuna Radića "Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu" (1.....): da deci usađuju ljubaz za hrvatsku kulturu, da je slave i paze da ne bude u njoj "tuđih primesa". Protiv zajedničkog jug. školstva a za "narodnu seosku školu"- oslanjalo se na poziv A. Radića iz 1901 ("Pučka škola"), u kojoj je će "naša djeca biti pred našim očima; tu će se naučiti našem rodu i posluhu" i S. Radićevim stavovima iz "Dvije rasprave o školstvu(1903) Radići i ideologija "seoskog društva" i "seoske, nacionalne kulture".⁷¹

Beogradski univerzitet je, po shvatanju nemačkih okupacionih vlasti, trebalo eliminisati kao centar nacionalnog otpora. Pred izbijanje rata Univerzitet je bio centar sukobljavanja političkih opcija snažnije grupacije levice i ekstremnih desničara (Zbor). U isto vreme Beogradski univerzitet beleži rast studentske populacije - 1939/40. upisano je bilo 9.016 studenata, od toga 2.051 žena.⁷²

Na istu adresu su iz redova domaćih kolaboracionista oko Aćimovića, Ljotića i Nedića upućivana optužba da je Univerzitet do 1941. "zapostavljao nacionalne ideale", da su na njemu imale uticaj ideje uvezene sa "dekadentnog zapada", da širi "duh internacionalizma". Na osnovu zapovesti vojnog

⁶⁷ Borković, n.d. knj.II, 87, 92.

⁶⁸VA, Na, 7/II, 8, 60, 64, april-maj 1942, antikomunistička propaganda po srednjim školama, sastanci đачkih roditelja; Na, 34, f 3, 58, Ministarstvo prosvete i vere, Prinudno vaspitanje omladine-opšte odeljenje.

⁶⁹Borković, II, 51.

⁷⁰Borković, II, 29-30.

⁷¹Lj. Dimić, Kulturna politika, I, 405-407

⁷²*Statistički godišnjak 1940*, s 352-353. Na Zagrebačkom sveučilištu je u isto vreme upisano : Na Pravnom fakultetu. 1.129, Filozofskom 1.199, Medicinskom. 919, Tehničkom, 769. U Subotici na Pravnom 501 i Filozofskom fakultetu. u Skoplju 163 studenta.

zapovednika u Srbiji od 30. maja 1941. godine otpušteni su svih profesori Jevreji, dok je studentima Jevrejima zabranjeno polaganje ispita. Profesori srpske nacionalnosti su bili "nepodobni" zbog svojih političkih stavova: kritike okupacionog i kolaboracionističkog režima, "anacionalnosti", "nacionalne nepouzdanosti", prozapadnih ili prokomunističkih stavova, antinacizma i sl. Na početku okupacije otpušteno je ukupno 206 nastavnika Univerziteta; 82 nastavnika su bila u zarobljeništvu, 6 u internaciji, nekoliko u emigraciji, 14 se priključilo partizanskim jedinicama.⁷³

Uslov za otvaranje Univerziteta je bilo uvođenje ideološke "re-nacionalizacije". Ideološku reformu najavio je još 20. aprila 1941 Turner u referatu komandantu Jugoistoka Alexanderu Leru.⁷⁴ Na Univerzitetu do rata nije bili političkog jednoglasja ali su levičarske i demokratske struje bile daleko nadmoćnije i najuticajnije. On je bio jedan od centara protivosovinskog kursa vlade Cvetković-Maček. Nekoliko ključnih figura puča kojim je ova vlada oborena 27. marta 1941. bili su profesori Univerziteta. Aćimovićev "Savet komesara" je kao jedan od zadataka dobijen od okupacione uprave pokrenuo pitanje reforme Univerziteta.

Ovaj problem je nasledila i Nedićeva "vlada". Nedić je insistirao na reformi i otvaranju Univerziteta kao jednom od simbola nepostojeće državnosti njegove "države" i instrumenata njegove politike. Iz predloga Nedićeve vlade za ponovno otvaranje Univerziteta izbačeni su svi tragovi autonomije: umesto toga, trebalo je uvesti strogu kontrolu od strane vlade. Reformisani Univerzite je trebalo da prvenstveno radi na stvaranju kadrova za "prevaspitavanje omladine" u skladu sa parolama o "socijalnoj i nacionalnoj disciplini", i da fabrikuje "moralne reformatore". Univerzitetski senat je početkom avgusta 1941. odbio reformu, pozivajući se na formalno-pravne razloge, ali i na snažan uticaj "spoljnog faktora", opšte stanje naroda pod okupacijom, potrebom da se takav važan posao obavi u miru-ali, i da je predlog nekompetentan i loš.⁷⁵ U isto vreme veliki broj profesora je bio stavljen na dispoziciju a očetkom novembra 1942. 32 profesora je uhapšeno i držano kao taoci u Banjičkom logoru.⁷⁶ Najveći neprijatelj ponovnog otvaranja (i "reformisanog Univerziteta") bio je šef okupacione policije SS general Adolf Meysner. Univerzitet je po odluci okupacionih vlasti bio zatvoren tokom celog rata. Na njemu su samo u nekoliko mahova obavljani ispiti, ali nastava nije držana. ⁷⁷ Deo profesora je bio otpušten, deo penzionisan, deo u zarobljeništvu i internaciji.

⁷³Petranović, Srbija, 139-140. Borković,II, 84-85.

⁷⁴ Branko Petranović, "Okupatori i Beogradski univerzitet 1941-1944", u: *Zbornik radova, Beogradski Univerzitet u predratnom periodu, NOR-u i revoluciji*, Beograd, 1983, 140-149; VA, Z. Vujanovic, *Prosvetna politika u okupiranoj Srbiji 1941-1944* (manuskript), Beograd 1979, 76-78.

⁷⁵Arhiv Srbije (AS) Zapisnici sednica Senata Beogradskog Univerziteta.

⁷⁶Isto, Zapisnici 13. November ,12 Dezember 1941.

⁷⁷B. Petranović, *Srbija...*498.

Ostale nacionalne kulturne institucije stavljene su pod komesarsku upravu.⁷⁸

Svojom delatnošću i ideologijom srpska kolaboracionistička „vlada“, kako ona prva, „komesarska“, Milana Aćimovića (od maja do kraja avgusta 1941), tako i „vlada narodnog spasa“ kako su je Nedićevi propagandisti krstili, svrstala se u red (do duše, smeštena veoma nisko na hijerarhijskoj lestvici nacističkih satelita) onih režima koji su davali posebnu „boju“ „novom evropskom poretku“ tokom Drugog svetskog rata. Bez obzira na katastrofalne efekte okupacije, koje je domaća kolaboracionistička administracije svojim policijsko-logorskim instrumentima pojačavala i vidno ih otežavala, bez ikakve osnove postavlja se ne samo pitanje opravdanosti osude kolaboracije već uopšte njenog postojanja tokom Drugog svetskog rata.

U kojoj je meri „vlada narodnog spasa“ i Nedić na njenom čelu svoju sudbinu vezivala za tutore iz Trećeg rajha, pokazuje i odlučnost da se i posle evakuacije, i pokušaja „rekonstrukcije“ u Nemačkoj, ostane na toj „liniji“. Na jednoj od njenih sednica, u Kicbilu, krajem novembra 1944, Nedić je rekao da je „došao... momenat da nam se oda priznanje i da nam se za srpski narod plati dug. Mi imamo tražiti od V. (eliko) N.(emačkog) Rajha punu pomoć za naš budući rad na oslobođenju našeg naroda...naša ...saradnja mora biti lojalna, kakva je uvek do sada bila“. Za njega je i danje „najprirodniji naslon naše zemlje jeste Nemačka...mi moramo imati i ekonomski,i politički i vojni naslon na Nemačku. Mi ne smemo od toga otstupiti, niti bežati od te saradnje...bež zbog toga ne treba bežati od naslona na Nemačku koja nam može doneti više koristi no štete, jer će nas pomoći u borbi protiv komunizma. Izjašnjavajući se za saradnju sa Nemačkom, mi i istoj dajemo politički adut u ruke. Ovaj momenat mi moramo iskoristiti i nešto sigurno i mi sami dobiti. Vlasov, Ukrajina su pojmovi koji su s nama vezani i koji će dati sa ostalim nacionalnim pokretima podlogu za okupljanje svih antiboljševičkih snaga“. U isto vreme-pokazujući da je izgubljen svaki osećaj za stvarno stanje oko njih- Nedić i njegovi „ministri“ razmatraju kada da stupe u „savez“ sa Nemačkom („...kada Engleska, Amerika i Nemačka zajedno krenu protivu boljševika“).

⁷⁸ V. Na primeru SKZ ; Ljubinka Trgovcević, *Istorija Srpske književne zadruge*, SKZ, Beograd, 1992, 74-100.

Bez obzira na ograničenja i suženu kompetenciju, Nedićeva vlada je imala u „pacifikaciji“ Srbije veoma značajnu ulogu. To govori i brojnost domaćih oružanih formacija koje su učestvovala u borbama i poterama za partizanima i četnicima, akcijama „čišćenja terena, hapšenjima talaca, policijskoj i stražarskoj službi, obezbeđenju komunikacija i strateških objekata; Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus („ideološki“ najkompaktnija i po mišljenju nemačkih vojnih vlasti najpouzdanija domaća jedinica sastavljena u većini od pristalica Ljotićevog „Zbora“), Poljska straža, četnici Koste Pećanca između septembra 1943. i aprila 1944. kolaboracionističke formacije sastoje se od pet odreda Srpskog dobrovoljačkog korpusa (oko 4.000 vojnika), pet odreda Ruskog zaštitnog korpusa (oko 15.000) i od oko 17.000 Srpske državne straže. Revnost je pokazana i u logorisanju stanovništva pri čemu je kolaboracionistička administracija, u nekim slučajevima, kao što je bilo u logoru na Banjici, imala dosta široku slobodu delovanja u odnosu na nemačke okupacione organe. „Spasilački mit“ o Nediću („srpska majka“) nastao je u propagandnoj radionici njegovog režima tokom rata preživlevši u emigrantskim neoljotićevskim krugovima do 1990'tih kada je njihovim povratkom ponovo unesen u Srbiju, počevši da kruži u jednom političkom i društvenom kontekstu obeleženom teškom krizom, sumnjama i nesrećama i nalazeći mesta da postane deo one intelektualne i društvene konfuzije, sa naglašenim a-istorijskim, nekritičkim prihvatanjem svega i svačega što je imalo prefiks „nacionalno“. paraistoriografski pristup, zatim, nacionalistička publicistika pa delom i „umetnička“ obrada Nedićeve ratne biografije, imaju svrhu i političkog „retuširanja“ njegove stvarne uloge u srpskoj novijoj istoriji.

Nedić će uprkos ovim nastojanjima i „trendovima“ ostati tamo gde ga je smestila istojiska stvarnost ratnih godina 1941-1944-45- a ne ova ili ona (uključujući i „pobedničku istoriografiju“): pored Petena, Muserta, Kvislinga, Colakoglua i Ralisa- da pomenemo samo neke koji su bili deo one šarolike kolaboracionističke grupacije (pored onih koji su se nalazili na čelu Trećem Rajhu i fašističkoj Italiji „savezničkih“ država). To nije „zasluga“ istoriografskog pristupa kolaboraciji (koji jeste bio često i krut i ideološki obojen-bez mnogo „prelaznih nijansi“), već onogora što jeste bila njegova stvarna uoga u tragičnim godinama poslednjg svetskog rata.

Summary

Rad se bavi pokušajima srpske kolaboracionističke administracije na čijem čelu se od kraja leta 1941. do oktobra 1944. nalazio general Milan Nedić, „redefinisanja“ nacionalne mitologije i srpske istorijske tradicije njenog ključnog elementa, Kosovskog mita. To je činjeno posredstvom propagandnog aparata režima, predavanjima i seminarima za predavače u školama, uključivanjem dela intelektualaca koji su prihvatili saradnju sa kolaboracionističkim režimom. Pokušavano je da se srpska nacionalna tradicija redukuje i „oslobodi“ onog svog dela koji se nije mogao ukopiti u koncept „nove Evrope“, u kojoj su Nedić i njegovi sledbenici smatrali da im je mesto.